

WITOLD SAWICKI

Archiwa, Biblioteki
i Muzea Kościelne. T. 24: 1972

RYTUAŁ SAKRY — KORONACJI KRÓLEWSKIEJ JAKO ŹRÓDŁO PRAWA I USTROJU PAŃSTW ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPY

I. CEL I ZAKRES BADAŃ. TERMINOLOGIA

Zadaniem pracy niniejszej jest analiza prawno-ustrojowa formuły sakry królewskiej¹. Rytuály aktu, na mocy którego monarcha średniowieczny zyskiwał tytuł i godność króla, stanowią cenne źródła dla poznania prawa i ustroju państw średniowiecznych Europy śnodkowej i zachodniej. Państwa te tworzyły społeczność międzynarodową, to jest uznawały w stosunkach wzajemnych wspólne prawo. Co więcej, w organizacji wewnętrznej tych państw, obok dużych różnic, istniały również, i to podstawowe, wspólne instytucje ustrojowe. Świadczy o tym fakt, że właśnie powoływanie monarchy na tron królewski w swych zasadniczych elementach było identyczne lub bardzo podobne. We Francji, Anglii, Niemczech, Cze-

¹ Rozprawa niniejsza, ze względu na jej stosunkowo wąskie ramy zakreślone przez uzasadnione wymagania wydawnicze, nie wyczerpuje całości zagadnienia. Ogranicza się do zbadania treści i zestawienia dwóch tekstów prawnych: niemieckiego rytuału sakry z X wieku (G. Weitz: *Formeln der deutschen Koenigs und der roemischen Kaiserkroenung von zehnten bis zum zwoelfen Jahrhundert*. Goettingen 1873.— E. Eichmann: *Quellensammlung zur kirchl. Rechtsgeschichte*. 2 Aufl. Bd 1. Paderborn 1925. Tekst i strony cytuję wedle drugiego wydania) i polskiego rytuału koronacji zastosowanego w r. 1434 przy wstąpieniu na tron króla Władysława Warneńczyka (S. Kutrzeba: *Ordo coronandi regis Poloniae*. W: *Archiwum Komisji Historycznej* Akad. Umiej. T. 11. Kraków 1909—1911 s. 133—216.— Tenze: *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*. *Prz. hist.* T. 11—12: 1911). Analizie prawno-ustrojowej zostały poddane ustępy tych dwóch rytuałów, identyczne w obu lub niemal jednakowe pod względem formy i treści. One właśnie są istotne dla ustalenia charakteru prawnego rytuału (przyrzeczenie królewskie przed sakrą, aklamacja ludu, namaszczenie monarchy, wręczenie msygniów, intronizacja). Tekst polski zawiera, obok przyrzeczenia identycznego z niemieckim, przysięgę koronacyjną i więcej modlitw. Cytuję: tekst niemiecki ze skrótem N, polski ze skrótem P z dodaniem strony wydawnictwa.

Aparat krytyczny rozprawy musiał być ograniczony do najniezbędniejszego zakresu. Bibliografia zagadnienia sakry, bardzo obszerna, znajduje się w dziele E. Eichmanna (*Die Kaiserkroenung im Abendland*. Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Mittelalters mit besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Rechts, der Liturgie und der kirchlichen Politik. Bd 2. Wuerzburg 1942) i w rozprawie M. Davida (*Le serment du sacre de IX au XV siècle*. Contribution à l'étude des limites juridiques de la souvereneté. Strassbourg 1951). Bibliografię tej pracy uzupełnił P. E. Schramm w jej recenzji (*Zeitschr. für Rechtsgeschichte*. Bd 69: 1952 (Weimar) s. 542—547).

chach i w Polsce oraz w innych krajach zobowiązania monarchy, jego namaszczenie świętymi olejami, nałożenie korony, przekazanie insygniów władzy królewskiej i intronizacja były uzewnętrznione przez takie same czynności oraz wyrażane są w rytuale przez te same zwroty, przemówienia, błogosławieństwa i przedmioty.

Fakt, iż aktu wspomnianego dopełniano z reguły w kościele, w czasie wspólnych obrzędów religijnych, odwracał nieraz uwagę badaczy od jego prawnoprawnego charakteru. Stanisław Kutrzeba uważał go za obrzęd liturgiczny, instytucję kościelną². E. Eichmann jednostronnie widzi w nim pomnik prawa kanonicznego³. W pracach o systemie organizacji państwa średniowiecznego, polskich i obcych, uwzględnia się w małej tylko mierze, częściowo a nawet zupełnie pomija wspomniane rytuały, wskutek czego ważne elementy ustroju państwa nie zostają należycie uwypuklone. W rzeczywistości zaś rytuał skary, obok prawa kanonicznego, zawiera elementy prawa plemiennego-krajowego, prawa feudalnego, nawiązuje do prawa ustrojowego dawnego Izraela.

Ta różnorodność prawa i duża ilość poszczególnych czynności prawnych odbiła się na terminologii używanej dla oznaczenia opisywanego aktu. Nazwy stosowane w tym wypadku nie wytworzyły terminologii obejmującej cały akt, lecz tylko kładą nacisk na poszczególne jego części. Tak na przykład polski termin „sakra”, francuski „le sacre”, niemiecki „Königsweihe” (dosł. wyświęcenie) wiąże się z namaszczeniem monarchy świętymi olejami. Słowo „koronacja” wywodzi się z aktu nałożenia korony na głowę monarchy; wyraz „benedykcja” (ordo benedicendi) z aktu błogosławieństwa udzielonego przez metropolitę królowi. W braku terminologii wyrażającej całość aktu będę nadal używał nazwy sakra jako pojęcia najbardziej zbliżonego do istoty omawianej instytucji.

Charakter rytuału sakry w ustroju prawnym państw średniowiecznych będzie jeszcze wymagał w naszej nauce obszernych, pogłębionych studiów. Pomińszcze badania są tylko ich zapoczątkowaniem. Polegają one na zestawieniu rytuału sakry niemieckiej z X wieku, który mógł, względnie nawet był wykorzystany przy koronacji Bolesława Chrobrego (o ile nie był zastosowany blisko z nim związany „ordo romanus”)⁴, z rytuałem polskim pierwszej połowy XV w. Rytuał ten był używany przy sakrze Władysława Warneńczyka w 1434 r. Jest rzeczą znaną, iż mimo bez mała 500 lat, które dzielą oba dokumenty, zasadnicze ich części są jednobrzmiące⁵.

Akt sakry, jak wspomniano, obejmował: przyrzeczenie monarchy, że wypełni ciężące na nim obowiązki, aklamację ludu, po której następowało namaszczenie monarchy olejami świętymi, wreszcie wręczenie mu insygniów: miecza — oznaki władzy państwowej, korony, płaszcza, naramienników, pierścienia, berła i laski. Akt kończyła intronizacja, to jest osadzenie monarchy przez metropolitę na tronie królewskim. Wszystkim tym czynnościom, obok modlitw, towarzyszyły allokucje — przemówienia metropolity do króla i benedykcja (błogosławieństwo). Posiadały one obfitą treść prawną i właśnie teksty te są identyczne w obu pomnikach. Rytuał pol-

² S. Kutrzeba: Ordo coronandi s. 133—134. Koronacja na króla jest instytucją ogólnoeuropejską, i to liturgiczną.

³ E. Eichmann: Die Kaiserkrönung. — Tenze: Quellensammlung. Już same tytuły obu prac wskazują na to, iż autor zajął się w rytuale jedynie rolą prawa kanonicznego.

⁴ S. Kutrzeba: Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego.

⁵ Por. G. Weitz: Formeln. — E. Eichmann: Die Kaiserkrönung. — Tenze: Quellensammlung s. 68—76. — S. Kutrzeba: Ordo coronandi s. 161—174.

ski różni się tym od niemieckiego, iż zawiera obok przyrzeczenia koronacyjnego monarchy również przysięgę, której nie ma w niemieckim rytuale⁶. W rytuale polskim strona liturgiczna jest bardziej rozbudowana (modlitwy), jednak bez uszczerbku dla identycznej treści prawnej obu pomników⁷.

Treść prawa rytuału sakry pozwala w dużym stopniu na ustalenie jego źródeł prawnych oraz zasad prawa ustrojowego, charakteru prawnego państwa, stanowiska prawnego ludności zamieszkującej to państwo, charakteru prawnego instytucji panującego, objęcia przez niego tronu, formalności z tym związanych, jego kompetencji i obowiązków (ogólnych zasad sprawowania rządów, prawowierności, zadania opieki nad Kościołem, władzy prawodawczej, administracyjnej, wymiaru sprawiedliwości). W świetle rytuału można również ustalić prawa osobiste monarchy i zasady dotyczące jego odpowiedzialności za jaskrawe nieprzestrzeganie obowiązujących go zasad prawnych.

Wszystkie te normy w większości wypadków nie są skupione w jednej części rytuału, ale rozproszone w różnych jego miejscach⁸.

II. ŹRÓDŁA PRAWA RYTUAŁU SAKRY

Na podstawie tekstu rytuału można w dużej mierze ustalić jego źródła prawne. Na prawie plemiennym oparta jest instytucja króla w tym znaczeniu, iż jest to monarcha sprawujący rządy dziedzicznie lub wybrany, uznany przez lud, dowódca armii plemiennej, stróż pokoju w państwie. Z tego samego prawa wynika stanowisko arystokracji (możnowładców — *proceres*) i jej udział w królewskim wymiarze sprawiedliwości⁹.

Prawo feudalne występuje w tekście niemieckiego rytuału tam, gdzie mówi o wasalach królewskich (*fideles*). Termin „*fideles*” dostał się zapewne do tekstu polskiego przez przeoczenie przepisywacza, lub został użyty w innym znaczeniu. Wiadomo bowiem, iż w Polsce, w stosunkach wewnętrznych, prawo feudalne z jego hierarchią osób i lenn nie obowiązywało¹⁰.

Moc obowiązująca prawa kanonicznego jako źródła rytuału sakry jest bezsporna. Dowodzi tego występujący w rytuale podział na dwie grupy: kler i ludność świecką oraz udział hierarchii duchownej z metropolitą na czele w akcie sakry.

Wśród norm prawa kanonicznego należy w szczególny sposób wyróżnić niektóre normy i instytucje występujące w Piśmie Świętym. Pismo Święte stanowiło i stanowi nie tylko podstawowe źródło prawa kanonicznego, lecz było i jest niejako jego punktem wyjścia i ukoronowaniem. W średniowieczu z Pisma Świętego, jak to wpływa również z aktu sakry, czerpano w dużej mierze przepisy odnoszące się do ustroju państwa. Wskutek tego normy ustrojowe i samo państwo nabywały cech sakralnych i uzyskiwały sankcję samego Boga. Dlatego też formularz sakry w wielu miejscach był zredagowany z tekstów Starego i Nowego Zakonu. Toteż w terminologii łacińskiej używano na oznaczenie Pisma Świętego nazwy „*Vetus Lex*”, „*Nova Lex*”, co w terminologii słowiańskiej miało odpowiednik w nazwie: „Stary Zakon”, „Nowy Zakon”.

W świetle aktu sakry poszczególne instytucje prawa ustrojowego państwa

⁶ P. s. 164.

⁷ S. Kutrzeba: *Ordo coronandi*.— E. Eichmann: *Quellensammlung*.

⁸ Por. niżej IV. Król.

⁹ N. s. 72, P. s. 169.

¹⁰ Tamże.

dawnego Izraela, występujące w Starym i Nowym Zakonie, posiadały charakter prawa pozytywnego, regulującego niektóre dziedziny ustroju państwa chrześcijańskiego w średniowieczu. Wynikało to z poglądu, iż w chwili ukrzyżowania Chrystusa — Mesjasza i Odkupiciela charakter i przywileje Izraela przeszły do nowego ludu wybranego — chrześcijańskiego, ludu Bożego (*populus Dei*). Taki wniosek został wyciągnięty z listu św. Pawła do Rzymian 9, 6—8: „Prawdę mówię w Chrystusie —. Nie wszyscy bowiem, którzy pochodzą z Izraela, są Izraelitami i nie wszyscy potomkowie Abrahama są jego synami. Ale od Izaaka zwać się będzie potomstwo twoje (Rodz. 21, 12), to znaczy, że nie synowie ciała są tym samym synami Bożymi, ale synowie obietnicy: oni są uważani za potomstwo”.

Jeszcze w czasach nowożytnych król Zygmunt I (1538) głosił, iż instytucja królestwa chrześcijańskiego pochodzi ze Starego Zakonu¹¹. E. Eichmann wykazał m. in., że sama modlitwa przy akcie nałożenia królowi korony składa się z dziesięciu ustępów skryptyralnych, przy wręczeniu berła z pięciu itp.¹².

III. PAŃSTWO I LUDNOŚĆ W RYTUALE SAKRY

Rytuał sakry zawiera pojęcie państwa i przynależnej do niego ludności. Państwo własne, to „*patria*” — ojczyzna, albo „*regnum*” — królestwo¹³.

Z całości kształtu formularza rytuału wynika, że, wedle poglądów średniowiecznych, państwo — to ziemia i ludność oddane przez Boga monarche pod jego władzę dla strzeżenia i obrony wiary oraz Kościoła i dla dobra moralnego i materialnego ludu¹⁴. Ów „lud” to poddani królewscy, „*populus*”, „*fideles*”, wierni¹⁵. Lud poddany pod władzę monarchy przez Boga, jest to „lud Boży” i należy do Boga. Nie stanowi własności panującego. Król musi rządzić nim w sposób sprawiedliwy, zapewnić mu pokój, bezpieczeństwo i dobrobyt. Gdyby jaskrawo zaniedbywał tych obowiązków, może być pozbawiony władzy.

Lud w państwie posiada uprawnienie ustrojowo-prawne do uznania władzy nowego monarchy po złożeniu przezeń obietnicy, przyrzeczenia (*promissio*) w sprawie sposobu pełnienia przyszłych rządów¹⁶. Odpowiednikiem tego prawa w czasie sakry, jest zobowiązanie ludu i kleru do podlegania władzy królewskiej. Rytuał formułuje ten stan prawny jak następuje: „I wówczas metropolita przemówi do ludu w te słowa, mówiąc: «Czy chcecie takiemu monarche i władcy poddać się i jego królestwo umacniać trwałą wiernością i słuchać jego rozkazów zgodnie z nauką apostoła, iż „wszelka dusza niech będzie poddana władzom wyższym” (Rzym. 13, 1), «czy to królowi, jako najwyższemu zwierzchnikowi...?»” (Piotr 2, 13)¹⁷.

¹¹ W. Sawicki: *Udział Kościoła w organizacji i administracji Państwa Polskiego do rozbiorów*. W: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*. Cz. 3. Lublin 1969 s. 210.

¹² *Die Kaiserkrönung*. Bd 1 s. 82 i in.

¹³ N. s. 14, P. s. 169 — *patria*; N. s. 70, P. s. 172 — *regnum*.

¹⁴ Por. niżej IV: Król.

¹⁵ N. s. 70, P. s. 164; N. s. 70, P. s. 168; N. s. 71, P. s. 169; N. s. 72, P. s. 169, 173.

¹⁶ N. s. 69—70, P. s. 164.

¹⁷ Uwaga: Cytowane, łacińskie teksty zaczerpnięte są z rytuału niemieckiego (E. Eichmann: *Quellensammlung*); ich treść jednak jest identyczna z treścią rytuału polskiego (S. Kutrzeba: *Ordo coronandi*).

N. s. 70, P. s. 164: „*Deinde dominus metropolitanus affatur populum dicens: «Vis tui principii ac rectori te subicere ipsiusque regnum firma fide stabilire atque iussionibus illius obtemperare, iuxta apostolum: „Omnis anima potestatibus sublimioribus subiecta sit, regi quasi precellenti?”»»*”.

Na to pytanie stojący dokoła kler i lud winien był jednogłośnie odpowiedzieć wedle wersji niemieckiej: „miech się stanie, miech się stanie, amen”, a wedle wersji polskiej: „radzi, radzi, radzi”. W okrzykach tych zawierano się domyślnie wyrażone zobowiązanie do posłuszeństwa wobec panującego¹⁸.

W praktyce przytoczony okrzyk kleru i ludu miał jedynie znaczenie formalności i symbolu. W znaczeniu prawnym jednak był wyrazem woli ludności państwa dającej zgodę na sakrę nowego króla. W teorii można by przyjąć, że przy braku tej zgody lub w razie odmowy mogło to spowodować niedopuszczenie kandydata do władzy. Z drugiej strony zgoda taka zyskiwała sankcję prawa Bożego w postaci nakazów Nowego Zakonu.

Ludność w państwie może być jednolita pod względem etnicznym lub składać się z wielu szczepów, o których miłość do monarchy modli się metropolita¹⁹. Owe narody (*nationes*) buntują się jednak niekiedy przeciw królowi. Niektóre z nich są pogańskie²⁰.

Ludność poddana monarsze dzieli się w świetle rytuału na dwie główne grupy, o których wspomniano wyżej: stan duchowny i stan świecki (*clerus*, *plebs*).

Duchowieństwo jest pierwszym stanem w państwie ze względu na jego funkcje religijne i państwowe. Na jego czele stoją biskupi, posiadający szczególne uprawnienia do czci ze strony króla²¹. Przedstawiciele stanu duchownego mają przywilej dokonywania aktów związanych z wprowadzeniem króla na tron, metropolita zaś powołany jest do kierowania całym aktem sakry.

Wśród członków stanu świeckiego rytuał sakry wyróżnia kierowniczą, przodującą grupę w społeczeństwie, którą oznacza terminem: „*proceres atque optimates*”²², albo „*precelsi proceres ac fideles*”²³. Ta grupa społeczna, stojąca najbliżej monarchy, ma określone prawa i obowiązki w zarządzie państwa. Zgodnie z brzmieniem rytuału brała udział w wymierzaniu sprawiedliwości i, jako ciało doradcze, winna była posiadać dodatni wpływ na rządy w państwie: „posiadać pokój, być pełna miłosierdzia, powstrzymywać się od chciwości, głosić sprawiedliwość i strzec prawdy”²⁴. Ma ona też prawo do szczególnych względów ze strony panującego, by król był wobec niej: „hojny, przychylny i miłosierny” tak, aby „wszyscy się go bali i kochali”²⁵.

Ponadto w rytuale została wymieniona osobna grupa ludności: wdowy i sieroty. Ich położenie w społeczeństwie średniowiecznym było bardzo trudne. Bezbronne te istoty były często narażone na nadużycia i gwałty w czasach, w których jednostka mogła się najczęściej bronić jedynie własną siłą fizyczną w postaci zemsty legalnej lub obrony koniecznej. Wobec wdów i sierot rytuał sakry nawiązuje do nakazów, znajdujących się w tekstach Starego Zakonu, zabraniających czynienia im krzywdy i sądzenia niesprawiedliwie²⁶.

¹⁸ „*Tunc ergo a circumstante clero et populo unanimiter dicatur: «Fiat, fiat, amen»*”.

¹⁹ N. s. 70, P. s. 165: „*Felix populus domanatur et feliciter eum nationes adorent. Vivat inter gentium catervas magnificus*”.

²⁰ N. s. 71, P. s. 169: „*Rebelles et paganas nationes*”.

²¹ P. s. 164: „*Pontificibus quoque ecclesiarum condignum et canonicum honorem exhibere*”.

²² N. s. 70, P. s. 169: *Proceres*.

²³ N. s. 72: „*Optimatibus quoque atque precelsis proceribusque ac fidelibus sui regni*”.

²⁴ N. s. 71, P. s. 166: „*Proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant se a cupiditate, loquantur iusticia, custodiant veritatem*”.

²⁵ N. s. 71, P. s. 169: „*Magnificus et amabilis et pius et ab omnibus et timeatur et diligatur*”.

²⁶ Wjł. 22, 22: „*Wdowie i sierocie szkodzić nie będziecie, będą wołać do mnie, a ja ich wysłucham*”— Deut. 27, 19: „*Przeklęty, kto nagina sąd przychodnia, sieroty i wdowy*”—

Zakaz starotestamentowy niekrzywdzenia wdów i sierot zyskał w aktach prawnych średniowiecza charakter czynny. Wdowy i sieroty otrzymały prawo do aktywnego ich wsparcia i do aktywnej obrony. Nie jest to tylko nakaz religijno-etyczny. W rytuale sakry jest to tekst prawny wchodzący w skład „konstytucji” państwa średniowiecznego, którą stanowią normy ustrojowo-prawne²⁷.

IV. KRÓL

1. Charakter prawny instytucji króla. Instytucja króla zajmuje, siłą rzeczy, w rytuale sakry najwięcej miejsca jako organ centralnej władzy państwowej. Jej charakter prawny w świetle omawianego tekstu występuje wyraźnie. Na oznaczenie „króla” rytuał zna tylko jeden termin: „rex”. Oczywiście etymologię tego słowa od czasownika „regere” (rządzić) uzupełnił późnofrankoński synod paryski z 829 r., wzorujący się na św. Izydorze z Sewilli, głosząc, iż nazwa „rex” pochodzi od zwrotu „recte agere” — postępować w sposób prawy, słuszny. Monarcha, który postępuje inaczej, traci miano króla²⁸.

W świetle omawianego rytuału instytucja króla występuje jako połączenie prawa plemiennego z prawem feudalnym oraz prawem Starego i Nowego Zakonu. Przepisy skrypturalne w tym przedmiocie, pomimo ich sakralnego charakteru, są w naszym wypadku normami prawa państwowego.

Rola prawa plemiennego występuje przy wyznaczeniu kandydata do sakry w postaci wyboru, czy w prawie dziedziczenia tronu²⁹ oraz takich jego kompetencji, jak władza wojskowa i wymiar sprawiedliwości³⁰. Stanowisko prawa feudalnego, jak wspomnieliśmy wyżej, zaznacza rytuał sakry mówiąc o jego „fideles” — wasalach. Rola prawa Starego i Nowego Zakonu przejawia się w zasadzie, iż król jest legalnym, bezpośrednim następcą królów dawnego Izraela, jako monarcha rządzący jednym z państw nowego Izraela, państwem ludu chrześcijańskiego i że jest namiestnikiem Boga w państwie, związanym w sposób mistyczny z Bogiem-Człowiekiem, Chrystusem-Pomazańcem, Królem królów.

W szczegółach charakter prawny sakry w związku z instytucją króla występuje przy analizie kolejnych ustępów rytuału, identycznych w tekście niemieckim z X w. i tekście polskim z XV stulecia.

2. Zobowiązanie monarchy wobec Kościoła i poddanych jest pierwszym aktem prawnym sakry. Po procesjonalnym wprowadzeniu panującego do kościoła i adoracji ołtarza, wraz ze wstępnymi modlitwami i benedykcjami, metropolita zapytywał monarchę mówiąc: „Czy chcesz wiarę świętą przez mężów katolickich tobie przekazaną zachowywać i służyć jej sprawiedliwymi dziełami?”. Odpowiedź brzmiała: „Chcę”. „Czy chcesz być opiekunem i obrońcą kościołów i ich sług?”. „Chcę”. „Zapytany: «Czy chcesz królestwem zleconym (przekazanym) ci przez Boga wedle sprawiedliwości ojców twoich rządzić i bronić go?» — niechaj odpowie: «chcę, jak dalece zdołam, wsparty pomocą Bożą i przy pomocy

Jerem. 22, 3: „To mówi Pan: czynicie sąd i sprawiedliwość i wyzwalcie gwałtem uciśnionego z ręki ciemieńczy; przychodnia i sieroty i wdowy nie zasmucajcie”.

²⁷ N. s. 74, P. s. 171.

²⁸ Monumenta Germaniae historica. Leges. S. 3. Concilia. T. 2. Hannoverae 1864. Concilium Parisiense a. 829 s. 649 (55): „Qua sit rex, quis esse quid debet? Rex a recte agendo vocatur. Si nisi pie et iuste pie et misericorditer agit, merito rex appellatur; si his convertit, non rex, sed tyrannus est”.

²⁹ N. s. 72, 76, P. s. 169, 174.

³⁰ Por. niżej IV: Król.

wszystkich Jego wiernych. Obiecuję, że wszystko to we wszystkim wiernie będę czynić»³¹.

Tekst obietnicy królewskiej, nie będący przysięgą, posiadał jednak charakter wiążący ze względu na jego treść. Jest na przykład oczywiste, że zobowiązanie do prawowierności, stanowiące pierwszy punkt przyrzeczenia, gdyby zostało złamane przez króla, pociągnęłoby za sobą utratę jego godności królewskiej. Podobny skutek musiałoby spowodować niewypełnianie przez monarchę roli opiekuna Kościoła i wykonywanie sprawiedliwych rządów. W rytuałach koronacyjnych dopiero w XII w., obok przyrzeczenia, pojawia się przysięga królewska. Znajduje się ona w rytuale polskim z XV w., brak jej w rytuale niemieckim z X stulecia³².

3. Drugim aktem obrzędu sakry była wyżej wspomniana akklamacja, w której ludność zgromadzona w kościele okrzykiem wyraziła zgodę na objęcie władzy królewskiej przez kandydata. Akt ten miał tylko znaczenie symboliczne, ponieważ kler i lud zgromadzony w kościele nie mógł mieć charakteru reprezentacji ludności państwa.

4. Namaszczenie (sakra, po staropolsku — pomazanie) monarchy świętymi olejami było poprzedzone przez dwie benedykcje. Pierwsza prosiła Boga o opiekę nad nowym królem i jego możnymi oraz o zwycięstwo nad wrogami, o miłość do niego ludów mu poddanych i o sprawiedliwość w rządach³³. Druga benedykcja zwracała się do Boga: „rządcy państwa i utwierdźciela królestwa” o opiekę nad „królem i jego wojskiem”, grupą kierowniczą w państwie oraz ludem, o radość w polkoju i o zwycięstwo³⁴.

Samo namaszczenie, ze względu na jego treść i charakter prawny, jest najważniejszym aktem w sakrze.

Oba rytuały, niemiecki i polski podają go w sposób jednobrzmiący: „Wtedy [po benedykcjach] mechaj metropolita namaści olejem świętym głowę, serce, oba ramiona i stawy jego rąk, mówiąc: «Namaszczam cię na króla olejem poświęconym w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego». Odp. «Amen». «Pokój tobie». Odp. «I z duchem twoim»³⁵.

„Następnie niech namaści mu ręce olejem poświęconym tak mówiąc: «Namasz-

³¹ N. s. 69, 70, P. s. 164: „Principem interroget dominus metropolitanus his verbis: «Vis sanctam fidem, a catholicis viris tibi traditam, tenere et operibus iustis observare?» Resp.: «Volo». — «Vis sanctis ecclesiis ecclesiarumque ministris tutor et defensor esse?» Resp.: «Volo». — «Vis regnum tibi a Deo concessum secundum iustitiam patrum tuorum regere et defendere?» Resp.: «In quantum divino fultus adiutorio ac solatio omnium fidelium suorum, valero, ita me per omnia fideliter acturum esse promitto».

³² M. David (jw.) wykazuje, że do XII w. w rytuałach sakry znajdowało się jedynie przyrzeczenie; później dołączono również przysięgę.

³³ N. s. 70, P. s. 165: „Tibi semper cum timore sit subditus tibi que militet cum quiete. Sit tuo clipeo protectus cum proceribus et ubique tua gracia victor exstat. Honorifica eum per cunctis regibus gentium, felix populis dominetur et feliciter eum nationes adorent. Vivat inter gentium catervas magnanimus, sit in iudiciis aequitatis singularis, locuplete eum tua prodives dextera, frugiferam obtineat patriam et eius liberis tribuas profutura. Presta ei prolixitatem vitae per tempora et in diebus eius oriatur iusticia”.

³⁴ N. s. 70—71, P. s. 166: „Tu presentem regem hunc N. cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum ubere benedictione locupleta et in solium regni firma stabilitate conecte — et presta, ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant a cupiditate, loquantur iustitiam, custodiant veritatem — —. Et ita populus iste sub eius imperio pollulet coelitus benedictione aeternitatis, ut semper maneant trapiudantes in pace victores”.

³⁵ N. s. 71, P. s. 167: „Tunc dominus metropolitanus unguat de oleo sanctificato caput, pectus et scapulas ambasque compages brachiorum ipsius illo dicendo: «Unguo te in regem de oleo sanctificato in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti». Resp.: «Amen». — «Pax tibi». Resp.: «Et cum spiritu tuo».

czam te ręce olejem poświęconym tak, jak byli namaszczeni królowie i prorocy i jak namaścił Samuel Dawida na króla, abyś był błogosławiony i ustanowiony królem w tym królestwie nad tym ludem, który Pan Bóg twój oddał ci, abyś nim władał i nim rządził»³⁶.

Po namaszczeniu zanoszono dalsze prośby do Boga, ażeby namaszczony „był najmężniejszym obrońcą ojczyzny, pocieszycielem kościołów i klasztorów świętych z największym przejawem hojności królewskiej, najmężniejszym z królów, zwycięzcą nad nieprzyjaciółmi, powalającym zbuntowane i pogańskie narody, szczególnie łaskawym dla swych optymatów —, a to by go wszyscy bał się i kochali i aby zrodził swoich następców”³⁷.

Jak wspomniano, akt namaszczenia miał źródło w starotestamentowej instytucji wyniesienia na tron królewski. O namaszczeniu Dawida mówi II księga Samuela: „I przyszedli wszystkie pokolenia izraelskie do Dawida do Hebronu mówiąc: «Oto my jesteśmy kość twoja i ciało twoje. Ale wczoraj i ongi, gdy Saul był królem nad nami, tyś wywodził i przywodził lud izraelski; i rzekł do ciebie: ty paść będziesz lud mój izraelski i ty będziesz wodzem nad Izraelem». Przyszli też i starsi izraelscy do króla do Hebronu i uczynił z nimi król Dawid przymierze w Hebronie przed Panem; i pomazali Dawida na króla nad Izraelem” (II Sam. 5, 1—4).

Przebieg pierwotnego namaszczenia opisała I księga Samuela. Bóg rzekł do proroka Samuela: „O tejże godzinie, która teraz jest, posłę jutro do ciebie męża z ziemi Benjamin i pomazasz go na wodza nad ludem moim izraelskim” (I Sam. 9, 15—16). „I wziął Samuel banikę oliwy i wylał na głowę jego [Saula] i pocałował go i rzekł: «Oto pomazał cię Pan na księcia nad dziedzictwem jego —»” (I Sam. 10, 1).

Akt namaszczenia, akt o charakterze prawno-ustrojowym, dokonany w myśl omawianego rytuału, miał największe znaczenie przy udzielaniu władzy monarsze. Posiadał charakter konstytutywny, nie deklaratoryjny. Metropolita bowiem wypowiedział słowa „namaszczam cię na króla”, co znaczyło „czynię cię królem”. Dokonując tego aktu metropolita nie czynił tego w imieniu własnym. Nawiązując do aktów namaszczenia królów Starego Zakonu, dokonywanych w imieniu Boga, metropolita stwierdzał, że władzę królewską oddał królowi Bóg, że więc on, metropolita, jest jedynie pośrednikiem działającym w imieniu Boga. W ten sposób, obok dziedziczenia lub wyboru, monarcha średniowieczny musiał uzyskać sankcję samego Boga, by otrzymać stanowisko króla nowego ludu wybranego, takie jakie zajmowali dawni królowie Izraela. Namaszczenie jest więc chwilą, w której, w myśl rytuału sakry, monarcha otrzymuje od Boga rządy w królestwie nad ludem. Benedykcje związane z namaszczeniem wymieniają kompetencje i obowiązki królewskie dotyczące rządów w państwie. Ogólną zasadą miała być działalność dla dobra

³⁶ „Deinde unguat sibi manus de oleo sanctificato, ita dicendo: «Unguo manus istas de oleo sanctificato, unde uncti fuerunt reges et prophetae et sicut unxit Samuhel David in regem, ut sis benedictus et constitutus rex in regno isto super populum istum, quem Dominus Deus tuus dedit tibi ad regendum et gubernandum. Quod ipse prestare dignetur qui tecum —»”.

³⁷ N. s. 71, P. s. 169: „Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriae et consolator ecclesiarum atque coenobiorum sanctorum, maxima cum pietate regalís munificentiae, atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium, ad opprimendas rebelles et paganas nationes, sitque eius inimicis satis terribilis pre maxima fortitudine regalís potentiae. Obtinatis quoque atque proceribus ac fidelibus sui regni sit magnificus et amabilis et pius, ut ab omnibus timeatur atque diligatur. Reges quoque de lumbis eius per successiones temporum futurorum egrediantur, regnum hoc regere totum”.

poddanych połączona z utrzymaniem karności, powodująca szacunek i miłość do monarchy. Benedykcje podkreślają kompetencję i obowiązek króla: 1) do wymiaru sprawiedliwości, która powinna odpowiadać zasadom sprawiedliwości chrześcijańskiej; 2) do sprawowania władzy wojskowej; 3) w związku z tą ostatnią ciężą na nim obowiązek obrońcy kraju, który łączy się z prawem zwalczania buntowników i pogan.

Tak więc przy szczegółowszej analizie przytoczonych tekstów wyłania się szereg zasad prawno-ustrojowych, wykraczających nie tylko poza ramy liturgii, ale również samego prawa kanonicznego.

5. Wręczenie miecza, jest aktem inwestytury odnośnie królestwa czyli udzieleniem namaszczoneму prawa rozciągnięcia swej władzy na obszar państwa, oddaniem mu kraju w posiadanie. Inwestytura powstała w prawie świeckim. Jej istotą było wprowadzenie w posiadanie mienia nieruchomego. Dokonywana była przez wręczenie symbolicznego przedmiotu, który wyobrażał władzę nad rzeczą. Takim symbolicznym przedmiotem przy sakrze jest miecz.

Rytuał stanowi w tym wypadku co następuje: „Potem od biskupów niech miecz otrzyma, a wraz z mieczem całe królestwo i niechaj wie, że zostało mu powierzone, by nim wiernie rządził” — zgodnie z niżej wypowiedzianymi przez metropolitę słowami: „Przyjmij miecz z rąk biskupów, choć niegodnych, lecz uświęconych powagą świętych apostołów, tobie jako królowi wręczony i poświęcony z mocy naszego urzędu na obronę świętego Bożego Kościoła z Bożego zarządzenia. Pamiętaj o tym, o czym psalmista prorokował: «Przypasz miecz twój do biodr twoich, najmocniejszy» (Ps. 44, 4), abyś przezeń wypełniał moc sprawiedliwości, gmach niesprawiedliwości potężnie niszczył, świętego Kościoła Bożego i jego wiernych bronił i chronił, a nienawidził i zwalczał [wyznających] fałszywą wiarę, wrogów imienia chrześcijańskiego, wdowy i sieroty łaskawie wspomagał oraz ich bronił; to, co zniszczone, odbudowuj, to, co odbudowane, zachowaj, mścij to, co niesprawiedliwe, umacniaj to, co dobrze urządzone, abyś to czyniąc, sławny z triumfu cnót i wyborny krzewiciel sprawiedliwości, wraz ze Zbawicielem świata, którego odbicie nosisz w swej nazwie, zasłużył na panowanie wraz z nim, bez końca”³⁸.

Przemówienie (allokucja) do monarchy przy akcie wręczania mu miecza uzupełnia i jeszcze lepiej uwypukla charakter prawny króla. Przez namaszczenie król zyskał nazwę „pomazańca”, „chrestos” tak, jak nazwa „Pomazańca” odnosi się do Zbawiciela (Chrestos), do którego zastosowano tekst ze Starego Testamentu: „Namaszczył Cię Bóg Twój olejkim wesela” (Ps. 44, 8). Analogia ta, również w sposób domyślny i z zachowaniem właściwego stopnia, wystąpi w rytuałe raz jeszcze w tekście intronizacji³⁹.

Obszerniej akt wręczenia miecza przedstawia i uzupełnia kompetencje i obo-

³⁸ N. s. 74, P. s. 171: „Postquam ab episcopis ensem accipiat et cum ense totum sibi regnum fideliter ad regendum (secundum supradicta verba) sciat esse commendatum, et dicatur: «Accipe gladium per manus episcoporum, licet indignas, vice tamen et auctoritate sanctorum apostolorum consecratas, tibi regaliter impositum, nostraeque benedictionis officio in defensionem sanctae Dei ecclesiae divinitus ordinatum; et esto memor, de quo psalmista prophetavit, dicens: „Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime”, ut in hoc, per eundem vim aequitatis exerceas, molem iniquitatis destruas et sanctam Dei ecclesiam eiusque fideles propugnes ac protegas, nec manus sub fide falsos, quam christiani nominis hostes exsecres ac destruas, viduas et pupillos clementer adiuves ac defendas, desolata restaures, restaurata conserves, ulciscaris iniusta, confirmes bene disposita, quatinus haec in agendo, virtutum triumpho gloriosus iusticiaeque cultor egregius, cum mundi Salvatore, cuius typum geris nomine, sine fine merearis regere”.

³⁹ N. s. 76, P. s. 174.— Por. niżej IV: Król.

wiązki króla w dziedzinie rządów państwem. Miecz symbolizuje władzę królewską w ogólności a w szczegółach: 1) władzę wojskową, 2) władzę w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości (pośrednio), 3) władzę administracyjną, 4) obowiązek i prawo do obrony wiary, Kościoła i wiernych.

Tekst allokucji łączy tutaj normy ustrojowe w rządzeniu państwem z normami religijno-etycznymi. W rządach swoich winien król stać po stronie dobra, którego ma bronić przeciw złu. Zło winien tępić. W związku z tą działalnością stoi właśnie obowiązek obrony Kościoła, wiernych a więc ogółu poddanych, wdów i sierot. Winien też podtrzymywać ład moralny i materialny w państwie. Natomiast zło i jego sprawców powinien zwalczać siłą fizyczną. Polecenie odbudowania tego, co zburzone, umacniania tego, co dobrze urządzone, może być rozumiane dwojako: jako działanie na terenie materialnym i moralnym. W pierwszym wypadku odnosi się do działalności administracyjnej monarchy, w drugim, w przenośni wyraża obowiązek chronienia równowagi moralnej w rządonym przez niego społeczeństwie. Na koniec nakaz karania (mśczenia) tego, co niesprawiedliwe, odnosi się również do kompetencji i obowiązków monarchy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości.

6. Wręczenie naramienników, płaszcza i pierścienia miało, jak się wydaje, znaczenie raczej deklaratywne, nie stwarzając nowych kompetencji monarchy. Podkreślało jeszcze raz obowiązki króla wobec chrześcijaństwa i państwa, gdyż będąc „głową oraz władcą królestwa i ludu”, winien być jednocześnie „wytrwałym pomnożycielem i utwierdźcicielem wiary chrześcijańskiej”⁴⁰.

7. Wręczenie berła i różdżki posiadało większe od poprzedniego znaczenie prawno-ustrojowe. Jest to jak gdyby uzupełnienie aktu wręczenia miecza w dziedzinie kompetencji władcy do wymiaru sprawiedliwości wraz z zachowaniem ładu prawnego w państwie. Allokucja w tym przedmiocie głosi między innymi: „Przyjmij różdżkę cnoty i sprawiedliwości, przez którą masz rozumieć, iż powinienesz głaskać nią nabożnych a straszyć odstępców, błędzącym drogę wskazywać, upadłym rękę podawać, rozpraszać pysznych i podnosić pokornych —; żebyś zasłużył na to, byś naśladował Tego, o którym prorok Dawid śpiewa: «Stolica Twa, Boże, na wieki wieków, berło prawości — berło królestwa Twego»» (Ps. 44, 7) ⁴¹.

I w tym akcie jawne jest, że ani państwo, ani lud nie są oddane we władzę absolutną monarchy. Winien nad nimi rządzić tak, by jego poddani przede wszystkim doznawali odepnięcia wsparcia nawet wówczas, gdy pobłądzą i upadli. Surowy wymiar sprawiedliwości winien monarcha stosować wobec odstępców od wiary i opornych wobec władzy królewskiej. Takie stanowisko opierało się na sankcji Pisma Świętego. Odmienne postępowanie musiałyby pociągnąć za sobą odpowiedzialność monarchy wypływającą z sankcji biblijnej.

⁴⁰ N. s. 74, P. s. 172: „Accinctus autem ense, similiter ab illis armillas et pallium et anulum accipiat, dicente metropolitano: «Accipe regiae dignitatis anulum et per hunc in te catholicae fidei cognosce signaculum, quia ut hodie ordinis caput et princeps regni ac populi, ita perseverabis auctor ac stabilitor christianitatis et christianae fidei, ut eris felix in opere, locuplex in fide, cum Rege regum glorieris per aevum. Cui est honor et gloria per infinita saecula saeculorum, Amen»”.

⁴¹ N. s. 74—75, P. s. 173: „Postea sceptrum et baculum accipiat, dicente sibi ordinatore: «Accipe virgam virtutis atque aequitatis, qua intelligas mulcere pios et terere reprobos, errantibus viam pandere, lapsis manum porrigere, disperdasque superbos et reeves humiles — et in omnibus sequi merearis Eum, de quo David propheta cecinit: „Sedes tua, Deus, in saeculum seculi, virga aequitatis virga tui”. Et imitando ipsum, diligas iusticiam et odio habeas iniquitatem, quia propterea unxit te Deus tuus ad exemplum illius, quem ante saecula unxerat oleo exultationis pro participibus suis, Iesum Christum Dominum nostrum»”.

8. Koronacja była przedostatnim aktem sakry. Metropolita, ze złości włożywszy na głowę monarchy koronę, wyjaśniał mu, że symbol korony oznacza obowiązki wobec państwa, a przede wszystkim wobec Kościoła. Mówił: „Przyjmij koronę królestwa, która zostaje nałożona na głowę twoją, chociaż niegodnymi, ale rękami biskupów, o której masz rozumieć, że oznacza wyrażnie chwałę świętości oraz cześć i dzieło mocy i wiedzy, że przez nią stałeś się uczestnikiem urzędu naszego; tak jak my jesteśmy uważani na wewnątrz za pasterzy i rządców dusz, ty również, na zewnątrz, prawdziwy czciciel Boga i szlachetny obrońca przeciw wszystkim przeciwnościom Kościoła Chrystusowego oraz królestwa, tobie od Boga danego i powierzonego poprzez akt naszego błogosławieństwa, w zastępstwie apostołów i wszystkich świętych, winieś zawsze występować jako użyteczny wykonawca, byś wśród sławnych mocarzy, ozdobiony drogimi kamieniami cnot i ukoronowany, nagrodą wiecznej szczęśliwości wraz z Odkupicielem i Zbawicielem, Jezusem Chrystusem, którego miano w Jego zastępstwie nosisz, w co winieś wierzyć, osiągnął chwałę bez końca”⁴².

Akt koronacji w jeszcze większym stopniu rozszerzał kompetencje i obowiązki króla wobec Kościoła i Państwa.

Istotą średniowiecznego ustroju państwowego był dualizm, polegający na współistnieniu państwa i Kościoła. Współistnienie to cechowały równocześnie odrębność i jedność. Kościół posiadał swe własne zadania — zbawienie dusz, swoją własną organizację z hierarchią episkopalną w kraju i z głową Kościoła — papieżem w Rzymie. Miał również własne, odrębne prawo kanoniczne. Z drugiej jednak strony organizacja kościelna w państwie stanowiła w dużej mierze część ustroju państwowego. Niektóre instytucje kościelne były jednocześnie instytucjami państwowymi. Tak np. biskupi wchodzili w skład rady królewskiej, nieraz jako wasale królewscy. Prawo kanoniczne w dużej mierze dotyczyło również i obowiązywało ludność świecką z władzami państwa na czele. Nad nią też w szerokim zakresie posiadały jurysdykcję władze duchowne. Przede wszystkim zaś wspólny był cel państwa i Kościoła — zachowanie ładu moralnego w kraju.

Dla skutecznego współdziałania obu tych czynników musiała powstać instytucja, któraby była niejako pomostem pomiędzy organizacją świecką i organizacją duchowną. Takie było zadanie instytucji królestwa. Król, człowiek świecki, przez akt sakry i koronacji stawał się osobą uświęconą. Nie będąc duchownym, stawał się „pomazańcem” (chrestos), co w mistyczny sposób — oczywiście z zachowaniem właściwej hierarchii — zbliżało go do Chrystusa. Ponadto episkopat w państwie uznawał, iż król zbliża się do hierarchii Kościoła w państwie, jako „biskup zewnętrzny”, którego obowiązkiem było chronienie Kościoła i wiernego ludu od przeciwności zewnętrznych.

Stanowisko króla w Kościele nie ograniczało jego kompetencji jako monarchy świeckiego. Benedykcja, która następowała po koronacji, odnosiła się do króla jako

⁴² N. s. 75, P. s. 172: „Postea metropolitanus reverenter coronam capiti regis imponat dicens: «Accipe coronam regni, quae, licet ab indignis, episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur, eamque sanctitatis gloriam et honorem, et opus fortitudinis expresse signare intelligas, et per hanc te participem ministerii nostri non ignoras, ita ut sicut nos in interioribus pastores rectoresque animarum intelligimur, tu quoque in exterioribus verus Dei cultor strenuusque contra omnes adversitates ecclesiae Christi defensor regni tibi a Deo dati et per officium nostrae benedictionis vice apostolorum omnium que sanctorum tuo regimini commissi utilis executor regnatorque proficius semper appareas, ut inter gloriosos athletas virtutum gemmis ornatus et praemio sempiternae felicitatis coronatus, cum Redemptore ac Salvatore Iesu Christo, cuius nomen vicemque gestare crederis, sine fine glorieris”.

władcy w państwie i prosiła, by lud mu poddany obfitował we wszystkie dobra i słuchał jego rozkazów z wierną miłością⁴³.

9. Intronizacja jest w rytuale sakry ostatnim aktem o charakterze prawno-ustrojowym, dzięki któremu monarcha zyskiwał w państwie pełnię praw królewskich. Polegała na osadzeniu monarchy na tronie królewskim, ustawionym w prezbiterium kościoła. Był to akt o wielkiej doniosłości. Z chwilą osadzenia na tronie monarcha uzyskiwał pełnię władzy królewskiej w granicach zakreślonych przez prawo państwowe i dodatkowe kompetencje w Kościele.

Rytuał stanowi w tym przedmiocie następująco: Ukorowanego władcę biskupi winni ze czcią uroczyście poprowadzić poprzez chór aż do tronu. „Następnie niechaj metropolita powie: «Stój i dźierz od tej chwili to miejsce, które dotąd dźerżyłeś po ojcu z mocy prawa dziedzicznego, przekazane tobie powagą Boga Wszechmogącego i przez obecny akt tradycji, dokonany przez nas, a mianowicie przez wszystkich biskupów i pozostałych sług Bożych; i jak widzisz, że kler znajduje się bliżej świętych ołtarzy, w takiej mierze i ty pamiętaj, żebyś mu większą cześć oddawał, aby Pośrednik pomiędzy Bogiem i ludźmi ciebie, pośrednika pomiędzy klerem i ludem — —»”.

„Potem metropolita każe mu zasiąść na tronie mówiąc: «Na tym tronie królewskim niechaj umocni cię Pan i sprawi, żebyś panował w królestwie wiecznym — Jezus Chrystus, Pan nasz, Król królów i Pan panujących, który wraz z Bogiem Ojcem i Duchem Świętym żyje i króluje na wieki wieków». Odp. «Amen»”.

„Po tym niechaj udzieli mu pocałunku pokoju”.

Akt sakry kończył, przy biciu dzwonów, chóralny śpiew duchowieństwa „Te Deum laudamus” i śpiew ludu „Kyrie elejson” a metropolita przystępował do odprawienia mszy św. według formularza dostosowanego do aktu sakry⁴⁴.

⁴³ N. s. 75, P. s. 173: „Et ab eo statim dicatur benedictio super eum, quae et tempore synodi super regem dicenda est: «Benedicat tibi Dominus custodiatque te, et sicut te voluit super populum suum esse regem, ita in presenti saeculo felicem et aeterna felicitatis tribuat esse consortem. Amen.— Clerum et populum, quem voluit opitulatione in tua sanctione congregari, sua dispensatione et tua administratione per diuturna tempora faciat feliciter gubernari. Amen.— Quatinus divinis monitis parentes, adversitatibus carentes, bonis omnibus exuberantes, tuo imperio fidei amore obsequentes, et in presenti seculo tranquillitate fruuntur et tecum aeternorum civium consortio potiri mereantur”.

⁴⁴ N. s. 75—76, P. s. 174: „Deinde coronatus honorifice per chorum ducatur de altari ab episcopis usque ad solium, canente clero”. Resp.: „Desiderium animae eius tribuisti ei Domine”.

„Deinde dicat sibi dominus metropolitanus: «Sta et retine locum amodo, quem hucusque paterna successione tenuisti, hereditario iure tibi delegatum per auctoritatem Dei Omnipotentis et presentem traditionem nostram, scilicet omnium episcoporum ceterorumque servorum Dei, et quanto clerum sacris altaribus propinquorem perspicis, tanto ei potiozem in locis congruis honorem impendere memmeris quatinus Mediator Dei et hominum te mediatorum cleri et plebis — —»”.

„Hoc in loco dominus metropolitanus sedere eum faciat super sedem dicendo: «In hoc regni solo confirmet te et in regno aeterno secum regnare faciat Iesus Christus dominus noster, Rex regum et Dominus dominantium, qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat in secula seculorum». Resp.: «Amen»”.

Post haec det illi oscula pacis. Cunctus autem coetus clericorum tali rectori gratulans, sonantibus campanis, hymnum alta voce concinat «Te Deum laudamus» (canente populo Kyrie elejson). Tunc episcopus metropolitanus missam celebret plena processione”.

V. WNIOSKI

Przegląd zasad prawnych i instytucji zawartych w omawianych rytuałach sakry królewskiej doprowadza nas do bezpośredniego wniosku, że rytuał ten jest pomnikiem średniowiecznego prawa państwowego. Nie jest więc, jak twierdzi S. Kutrzeba, wyłącznie rytuałem kościelnym, ani, jak pisze E. Eichmann, wyłącznie pomnikiem prawa kanonicznego. Przeciwnie, przy bliższej analizie rytuał sakry królewskiej przedstawia się jako źródło prawa państwowego o charakterze złożonym. Posiada ono liczne elementy liturgiczne, prawo kanoniczne ma w nim szerokie zastosowanie, ale również zawiera instytucje prawa plemiennego i feudalnego. W wielu wypadkach pojawia się połączenie tych systemów prawnych w jednej instytucji. Występuje ono w koncepcji charakteru prawnego państwa, sposobie powoływania króla, niektórych aktach związanych z sakrą, jak np. w symbolu miecza czy tronu.

Rytuał sakry królewskiej, jak wspomnieliśmy wyżej, zawiera podstawowe normy ustrojowe państwa średniowiecznego. Są one wspólne dla wszystkich państw wchodzących do międzynarodowej społeczności w Europie środkowej i zachodniej (christianitas) tak dalece, że rytuał ten możnaby nazwać „ustawą zasadniczą”, czy „konstytucją” państwa. Charakteru tego nie zmienia fakt, że w państwach tych prawo ustrojowe w szczegółach było nieraz odmienne, ani okoliczność, że prawo ustrojowe rytuału było związane silnie z poglądami religijnymi. Poglądy te kształtowały się bowiem w epoce żywej wiary. Ta zaś wpływała na instytucje prawne w sposób konkretny i na zasady wykonywania władzy przez monarchów.

Ten silnie występujący element religijno-etyczny nie odbiera rytuałowi sakry charakteru prawnego. Formularze sakry powstawały bowiem w epoce przedgrajańskiej, w której nie nastąpił jeszcze większy rozdział pomiędzy teologią i prawem kanonicznym. Co więcej, element etyczny przedstawia się w instytucji sakry jako czynnik twórczy i pozytywny, regulujący w sposób zdrowy stosunki pomiędzy monarchą i jego poddanymi.

Charakterystyczną cechą sakry średniowiecznej jest nacisk położony na cele władzy państwowej i na obowiązki panującego wraz z grupą kierowniczą. Punktem wyjścia jest tu pogląd na istotę państwa, cel władzy i sposób jej wykonywania.

Państwo posiada charakter sakralny. Rytuał stwierdza wielokrotnie, że wraz z ludem Bożym zostało ono powierzone królowi przez Boga. Król jest jedynie namiestnikiem Chrystusa, Króla królów. Nie posiada władzy absolutnej. Za jaskrawe niewypełnianie swych zobowiązań, jako „tyran”, ponosi odpowiedzialność — w myśl prawa kanonicznego (ekskomunikacja) i w myśl prawa świeckiego (detronizacja). Z drugiej strony ludność państwa — poddani jest zobowiązana wobec króla do posłuszeństwa i wierności pod sankcją świecką — prawa króla do karnia nieposłusznym i buntownikom, oraz sankcją religijną, wypływającą z nakazów Pisma Świętego.

Ludność w państwie nie jest poddana samowoli króla. Wobec niej musi on pełnić misję nakazaną przez Boga. Władza jest mu dana dla dobra poddanych. O tej zasadzie rytuał wspomina wielokrotnie. Poddani (kler i lud) w większej lub mniejszej mierze mają udział w rządach królewskich, zwłaszcza optymaci i wasale królewscy.

Z rytuału wynikają zasady prawne, regulujące objęcie tronu przez króla. Mogło to być dziedziczenie lub wybór. Zawisze jednak monarcha musiał złożyć przyrzeczenie w sprawie pełnienia rządów.

Monarcha powinien dbać o dobro moralne i materialne poddanych. Rządy jego winny być mocne i łagodne jednocześnie, wzbudzające bojaźń i miłość. Powinny więcej pomagać ludowi, niż stosować nakazy i kary.

Rytuał ustala najważniejsze kompetencje i obowiązki monarchy w poszczególnych dziedzinach rządów w państwie. Wymienia prawo do wydawania rozkazów, wymiaru sprawiedliwości, do władzy wojskowej, obejmującej naczelne dowództwo armii królestwa. Głosi, że król winien i ma prawo bronić państwo od rozstroju i herezji oraz od nieprzyjaciół zewnętrznych. Władza administracyjna króla przejawia się w dbałości o dobrobyt ludności, w naprawianiu tego, co ujemne i popieraniu tego, co dodatnie w jej życiu (allokucja przy wręczaniu miecza).

Król posiada szereg uprawnień osobistych. Rytuał reprezentuje zasadę, że w państwie rządzi jeden król, czego symbolem jest jeden tron stojący w czasie sakry w prezbiterium kościoła, gdzie się odbywa obrzęd. Ponadto król ma prawo do szczególnej czci jako „pomazaniec” Boży i obraz (typus) pomazańca Chrystusa. Uprawnieniem osobistym króla jest posiadanie insygniów królewskich, oznak jego władzy: miecza, korony, naramienników, płaszcza, pierścienia, berła, łaski i tronu.

Podstawową zasadą regulującą stosunek pomiędzy królem i Kościołem jest obowiązek prawowierności i współdziałania. Po sakrze król przyjmuje na siebie obowiązek obrońcy Kościoła i wiernych, jako „biskup zewnętrzny” (*episcopus externus*), co w pewnej mierze stanowi odpowiednik władzy biskupów, sprawujących rządy wewnątrz Kościoła. Król — pomazaniec przyjmuje również na siebie obowiązek pośrednika pomiędzy stanem świeckim i duchownym. Do stanu duchownego zbliża go obrzęd sakry. Z drugiej strony charakter ten uzależnia niejako króla od hierarchii duchownej, w której kompetencji jest bacznie, by król nie złamał zasad prawowierności i moralności w swych rządach, do czego się zobowiązał. Stanowisko episkopatu w państwie ujawnia fakt, że aktem sakry kieruje metropolita i że to on, przez namaszczenie, czyni monarchę królem; biskupi zaś wręczają monarche insygnia władzy królewskiej powołując się na swych poprzedników — apostołów. Ponadto metropolita osadza króla na tronie.

Z analizy tekstu omawianych rytuałów sakry królewskiej wynika więc, że zawierają one wiele materiału dla ustalenia charakteru prawno-ustrojowego średniowiecznego państwa. Rozprawa niniejsza stanowi, jak wspomniano, tylko zapoczątkowanie, badań w tym przedmiocie, które w przyszłości, jak można żywić nadzieję, doprowadzą do uzyskania nowych, dalszych wyników.

RITUALE SACRAE CORONATIONIS REGIS PROUT MONUMENTUM IURIS ET STATUS NATIONUM IN EUROPA MEDIO AEO EXSTANTIS

S u m m a r i u m

Auctor sibi proposuit, ut perscrutaretur textum ritualis ad regis coronationem adhibiti atque hoc iuris monumento statum nationum in Europa, qui medio aevo exstiterat, illustraret. Ad quod assequendum duo ritualia ab auctore sunt collata et perscrutata: alterum germanicum saeculo X concinnatum et fortasse ad Boleslaum Fortem coronandum adhibitum et alterum polonicum anno 1434 in coronatione Ladislai Varnensis celebranda usurpatum. Auctor ostendit utrumque textum in partibus, quibus iura pronuntiantur, eundem esse eosdemque quoque singulares actus sacrae coronationis insignia regi offerendi. Deinde exponuntur fontes iuris huius sacrae coronationis (*Vetus Testamentum*, ius canonicum, ius stirpis ius feudale), ex coronatione emanata iura et officia populi, praesertim nobilium, modus invitandi ad solium regnale capessendum, iura et officia regis e iuramento

et unctioe profluentia, quae insignibus regi oblati significantur (gladius, pallium, anulus, brachialia, sceptrum, baculus, corona) necnon ipsa mitronisatione seu in sede regia installatione. Tractatur quoque de propriis iuribus et responsabilitate ipsius regis pro suis officiis implendis. Denique conclusionem ponit auctor rituale sacrae regis coronationis reapse ius fundamentale et constitutionem esse civitatis ecclesiasticae medii aevi formulis tantum liturgiis vestitam, quod quidem a multis investigatoribus huius rei silentio praetermittitur.

STANISŁAW OLCZAK

AKTA WIZYTACYJNE JAKO PODSTAWA ŹRÓDŁOWA DO BADAŃ NAD SIECIĄ SZKÓŁ PARAFIALNYCH

(NA PRZYKŁADZIE ARCHIDIAKONATU ŚREMSKIEGO)

Bogaty materiał archiwalny na temat szkolnictwa parafialnego, zawarty w księgach wizytacyjnych kościołów i parafii, nie został dostatecznie wykorzystany w dotychczasowych badaniach prowadzonych przez historyków oświaty. Stanowił on już jednak podstawę źródłową do badań nad szkolnictwem prowadzonych przede wszystkim przez Stanisława Kota¹. Zarówno jednak Kot, jak i inni badacze owego zagadnienia, nie starali się przedstawić krytyki tego typu źródeł oraz dokładniej zanalizować zapisów wizytacyjnych. Nie posiadamy zresztą całościowego opracowania dziejów szkolnictwa parafialnego w Polsce. Nieco dokładniej został pod tym względem opracowany w. XVI i początek XVII. Ostatnio opublikowana praca Stanisława Litaka ukazała szkolnictwo parafialne w Małopolsce w połowie w. XVIII². Nie znany jest prawie zupełnie stan ilościowy szkół parafialnych w XVII i XVIII w. dla innych dzielnic Polski, zwłaszcza dla Wielkopolski,

¹ S. Kot: *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI—XVIII w.* Lwów 1912.

² E. Wiśniewski: *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI w.* *Rocz. hum.* T. 15: 1967 z. 2 s. 85—127.— S. Litak: *Struktura i funkcje społeczne parafii w Polsce.* W: *Kościół w Polsce.* T. 2. Kraków 1970 s. 379—434, 384.— B. Kumor: *Archidiakoniat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego w Polsce.* *Arch. Bibl. Muz.* T. 8: 1964 s. 93—286.